

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 11 - 12
1993 - 1994

İstanbul - 1997

ESBÂBU'N-NÜZÛLÜN KUR'AN TEFSİRİNDEKİ YERİ

Doç. Dr. Muhsin DEMİRCİ

Kur'an, insanlığı doğru yola iletmek ve toplum hayatına yön vermek amacıyla indirilmiştir. Dolayısıyla onun asıl hedefi, insanlığın ahlakî, hukûkî ve diğer alanlardaki ihtiyaçlarına cevap vermektir. Kur'an bu hedefini gerçekleştirirken bazen sözü edilen ihtiyaçlarla ilgili hükümler koymuş, bazen insanların ibret almalarını temin etmek için daha önce vukû bulan hâdiselere yer vermiş, bazen de nüzûl ortamında meydana gelen bir kısım olaylara ışık tutup mahiyeti merak edilen hususları açıklamıştır. Bu özelliğinden dolayı Kur'an âyetlerini iki kısma ayırmak mümkündür: Bunların bir kısmı, muayyen bir sebebe bağlı olmadan nâzil olan, diğer bir kısmı ise belli bir sebebe bağlı olarak inen âyetlerdir¹. İşte biz bu makalemizde² belli bir sebebe bağlı olarak inen âyetlerin anlaşılmasında sözü edilen sebeplerin ne derece rol oynadıklarını ortaya koymak istiyoruz. Bunun için de elbette ki esbâbu'n-nüzûl hakkında genel bir bilgi vermemiz uygun olacaktır.

I. ESBÂBU'N-NÜZÛLÜN ANLAMI

Bilindiği gibi tanımlar yapılırken önce ele alınan kavramın kelime anlamları üzerinde durulur, ardından da terim olarak ifade ettiği

1 Bkz. ez-Zerkânî, *Menâhîlu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'an*, Mısır ts., I, 106; *Mennâu'l-Kattân*, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1986/1407, s. 78.

2 Söz konusu makaleyi, "Esbâbu'n-Nüzul ve Esbâbu'n-Nüzûle Dair Müstakil Eserler" isimli yüksek lisans tezimizin birinci bölümünde yer alan bir konuyu yüzde seksen nisbetinde genişleterek, geliştirerek ve vaktiyle yapmış olduğumuz bazı hataları tashih ederek yeni bir anlayışla kaleme almaya çalıştık.

manâlar verilir. O sebeple biz de bu geleneksel usûl çerçevesinde hareket ederek "esbâbu'n-nüzûl"ü önce Lügat, sonra da terim anlamı yönünden inceleyeceğiz.

A- Lügat Anlamı

Esbâbu'n-nüzûl, "esbâb" ve "nüzûl" kelimelerinden meydana gelmiş Arapça bir izâfet terkididir. Bu terkipte yer alan "esbâb", "sebeb" kelimesinin çoğuludur. Sebeb lügatte metod, yol, ip, işâret, vesile ve vasıta manâlarına gelir³. Ayrıca arzu edilen amaca ulaştırın her şeye "sebeb" denilmektedir⁴. Ancak esbâbu'n-nüzûl terkidinde yer alan "sebeb" sözcüğü burada "bir neticenin meydana gelmesi için şart olan şey" manâsında felsefi bir anlam taşımayıp, Kur'an'ın bir kısım âyetlerinin inmesine vesile olan ortam demektir⁵.

"Nüzûl" kelimesi ise, ne-ze-le- fiilinden masdardır. Yukarıdan aşağıya inmek veya iniş manâsını ifade etmektedir⁶. Aynı kökten türemiş olan "inzâl" ve "tenzîl" masdarları da indirmek manâsına gelir. Ancak "inzâl" topyekün indirme, "tenzîl" ise parça parça indirmek demektir⁷.

B- Terim Anlamı

Kısaca "âyetlerin iniş sebepleri" anlamına gelen "esbâbu'n-nüzûl" terimiyle ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlar yoluyla esbâbu'n-nüzûlün nasıl algılandığını, doayısıyla konusunu ve amacını tespit etmek mümkündür. Ancak biz, söz konusu tanımları ayrı ayrı zikredip konuyu uzatma yerine, genel bir tanım yaparak geçmek istiyoruz.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an'ın bir kısım âyetleri ya meydana gelen herhangi bir hadisenin hükmünü açıklamak yahut da Hz. Peygamber'e sorulan bir soruya cevap teşkil etmek üzere iniyordu. İşte

3 er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut ts., s. 220; el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, Kahire ts., XII, 185; et-Tehânevî, *Keşşâfu istilahâti'l-fünûn*, İstanbul 1984, I, 262; el-Cevherî, *es-Sihah*, Beyrut 1979, I, 145.

4 İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkili'l-Kur'an* (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 464.

5 Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1983, s. 90.

6 er-Râğib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 488; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1956, XI, 656 vd.

7 er-Râğib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 489.

bu tür âyetlerin inişine sebep olan hâdise ve sorulara esbâbu'n-nüzûl denir⁸.

Tarifte de görüldüğü gibi Kur'ân'ın bir kısım âyetlerinin iniş sebeplerinden biri, meydana gelen bazı hâdiselerdir. Bu hâdiseler oluş biçimleri açısından farklı nitelik arz etmektedirler. Söz konusu nitelikteki hâdiseleri genel görünümleri itibariyle şöyle gruplandırmak mümkündür:

1- Bu olayların bir kısmı, bazen unutulmuş ve terkedilmiş bir düşünmanlık, fitne ve kavganın yeniden körüklenmesiyle ortaya çıkıyordu. Buna Yahudilerin sinsî davranışları sonucu Evs ve Hazrec kabilelerine mensup iki ayrı grubun başlatmış olduğu ihtilaf ve çekişmeleri örnek gösterebiliriz. Bilindiği gibi başlangıçta basit bir tartışma şeklinde başlayan bu ihtilaflar, "*Ey imân edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarmanız imânınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevkederler.*"⁹ âyetinin inmesine sebep olmuştu¹⁰.

2- Bazen de bu olaylar, din ve ibâdet konularında yapılan bir hatanın düzeltilmesi şeklinde cereyan ediyordu. İslâmiyetin ilk yıllarında henüz içki yasaklanmadan vukû bulan bir hâdisenin, "*Ey inananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar namaza yaklaşmayın...*"¹¹ âyetinin inmesine sebep olması gibi¹².

3- Söz konusu olaylar, bu iki hususun dışında bazen de birtakım temenni ve istekler sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Meselâ, Hz. Ömer'in farklı zamanlarda yapmış olduğu dua ve temenniler üzerine bazı âyetlerin nâzil olduğunu biliyoruz. Konuyla ilgili olarak yapılan nakilde Hz. Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Allah Teâlâ üç konuda benim görüşüme muvafakat etti. Birgün, "Ya Resûlellah! İbrâhim'in makamını namaz yeri edinsek" demiştim, bunun üzerine, "... Siz de İbrâhim'in makamından bir namaz yeri edinin..."¹³ âyeti nâzil oldu¹⁴.

8 Farklı tarifler için bkz. ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 13; eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fi üsûli'l-ş-şeria*, (thk. Abdullah Draz), Mekke ts., III, 351; İbn Âşûr, *Tefsiru't-tahrir ve't-tenvîr*, Tunus 1984, I, 46; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 106; *Subhî es-Sâlih, Mebâhis*, s. 132; *Mennâu'l-Kattân, Mebâhis*, s. 79-80.

9 Kur'an, 3 (*Â-i İmrân*)/100.

10 Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili'l-Kur'ân*, Mısır 1373/1945, IV, 24-25; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, Mısır 1968, s. 66; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 107.

11 Kur'an, 4 (*en-Nisâ*), s. 43.

12 et-Tirmizî, *et-Tefsîr*, *Sûre*, 4; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 95, vd.; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 87; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 107.

13 Kur'an, 2 (el-Bakara)/125.

14 el-Buhârî, *et-Tefsîr*, *Sûre*, 2; et-Tirmizî, *et-Tefsîr*, *Sûre*, 2; İbn Mâce, *el-İkâme*, 56; ed-Dârimî, *el-Menâhib*, 33.

Bir defasında da "Ey Allah'ın Resûlü, evinize iyi veya kötü niyetli her türlü insan girip çıkıyor, sizin o temiz eşlerinizi görüyor. Emir buyursanız da onlar örtünseler" demiştim. İşte bunun üzerine de hicâb (örtünme) âyeti¹⁵ indirildi¹⁶.

Yine bir başka zamanda Hz. Peygamber'in eşlerinin kıskançlık sebebiyle etrafında toplanmaları ve kendisini üzmelerinden dolayı, "Eğer Allah'ın Resûlü sizi boşarsa, Rabbi ona sizden daha hayırlı eşler verir..." demiştim. Bunun üzerine, "*Ey Peygamber hanımları! Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, sizden daha iyi olan, kendini Allah'a veren, inanan, boyun eğen, tevbe eden, kulluk eden, oruç tutan dul veya bâkîre eşler verebilir*" âyeti¹⁷ nâzil oldu¹⁸.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an'ın bir kısım âyetleri de Hz. Peygamber'e sorulan bazı sorular üzerine iniyordu. Tefsircilerin beyânına göre bu tür sorulara cevap vermeye üzere nâzil olan âyetler genellikle (يسئلونك) "sana soruyorlar" şeklinde bir ifade ile başlamaktadır. Müfessir er-Râzî (ö. 606/1210) bu çeşit ifadelerin Kur'an'da ondört âyetin başında yer aldığını zikreder¹⁹.

Hz. Peygamber'e yöneltilen sualler umumiyetle ashâba ait olmakla birlikte, bazen Ehl-i Kitâbın da soru sorduğu oluyordu. Tabiatıyla sahâbiler kendilerine farz kılınan amellerin keyfiyetlerini öğrenmek maksadıyla soruyorlardı. Meselâ, Hz. Ali (r.a.)'den gelen bir rivâyette onun şöyle dediği nakledilmektedir: "... Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..."²⁰ âyeti nâzil olunca, sahâbiler her sene mi (hac yapacağız) Ey Allah'ın Resûlü! Diye sordular. Peygamberimiz cevap vermedi. Onlar soruyu tekrarlayınca da "*Hayır*" diye karşılık verdi ve buyurdu ki: "*Şayet evet deseydim her yıl size hac yapmak farz olurdu.*" İşte bunun üzerine, "*Ey imân edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır.*"²¹ âyeti indirildi.²²

15 Kur'an, 33 (el-Ahzâb)/53.

16 el-Buhârî, et-Tefsîr, Sûre, 33; el-Vâhidî, Esbâbu'n-Nuzûl, s. 206; İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm, Mısır ts., III, 503.

17 Kur'an, 66 (et-Tahrîm)/5.

18 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 390.

19 er-Râzî, Mefhâtihu'l-ğayb, Beyrut ts., V, 119.

20 Kur'an, 3 (Âl-i İmrân)/97.

21 Kur'an, 5 (el-Mâide)/101.

22 et-Tirmizî, et-Tefsîr, Sûre, 5; İbn Mâce, el-Menâsik, 2.

Elbette ki, Ehl-i Kitâbın soru sormadaki maksatları farklıydı. Onlar bazen Hz. Peygamber'le alay etmek, bazen onu zor durumda bırakmak, bazen de, Müslümanların kafalarını karıştırmak amacıyla soru soruyorlardı²³. Bu hususa örnek olarak da şu rivâyeti zikredebiliriz. Abdullah b. Ömer diyor ki: "Elinde hurma dalından bir asa olduğu halde Resûlullah (s.a.v.) ile Medine arazisinde birlikte yürürken bir grup Yahudi ile karşılaştık. O topluluktan bazıları, (Hz. Peygamber'i işaret ederek): "Ona ruhtan sorun", bazıları da: "Hayır sormayın, hoşunuza gitmeyecek şeyler söyler" dediler. Neticede Hz. Peygamber'e: "Ey Muhammed! Bize ruhtan haber ver" dediler. Resûlullah (s.a.v.) bir an durdu, başını yukarı doğru kaldırdı, bu esnada ona vahyin geldiğini anlamıştım. Tâki vahiy hali geçince, "*Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ilimden az bir şey verilmiştir.*"²⁴ âyetini okudu²⁵.

Burada şunu da ifade edelim ki, Hz. Peygamber'e sorulan soruların bir kısmı geçmişe, bir kısmı geleceğe, bir kısmı da Resûlullah'ın yaşadığı döneme aitti. Söz konusu sebeplerden dolayı inen âyetler ya meydana gelen sebebin hemen akabinde ya da bazı hikmetlerden dolayı bir müddet sonra nâzil oluyordu. Meselâ, Resûlullah (s.a.v.)'a rûh, Ashâb-ı Kehf ve Zü'l-karneyn hakkında soru sorulduğu zaman, "inşallah" demeden: "Yarın cevap vereyim" dediği için Vahiy bir süre gecikmişti. Bu hâdise üzerine Allah Teâlâ, Hz. Peygamber ve onun şahsında bütün Müslümanlar için bir uyarı niteliğinde olan ve kendilerine bir işi Allah'ın dilemesine havâle etmeyi öğreten şu âyetleri indirmişti: "*Herhangi bir şey için, Allah'ın dilemesi dışında: Ben yarın onu yapacağım deme. Unuttuğun zaman Rabbini an ve şöyle de: "Umulur ki, Rabbim beni doğruya yakın olana erİştirir."* [Kur'an, 18 (el-Kehf)/23-24]²⁶

II. ESBÂBU'N-NÜZÛL RİVÂYETLERİ

ESbâbu'n-nüzûlün tanımını yapıp, tanımın unsurları üzerinde kısaca durduktan sonra şimdi de nüzûl sebebi olarak nakledilen rivâyetleri usûl açısından ele almaya çalışalım.

23 Geniş bilgi için bkz. Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz'in Kur'an'ı Tefsiri*, İstanbul 1983, s. 174 vd.

24 Kur'an, 17 (el-İsrâ)/85.

25 el-Buhârî, *et-Tefsîr, Sûre*, 17; et-Tirmizî, *et-Tefshir, Sûre*, 17; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, X, 11; el-Kastallânî, *İrşâdu's-sârî fi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Bulak 1886, VII, 202.

26 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 228 vd.; es-Suyûtî, *Lubâbu'n-nukûl*, s. 87.

A- Rivâyetlerin Kaynağı

Esbâbu'n-nüzûlle ilgili rivâyetlerin kaynağı, âyetlerin inişine şahid ve sebeplerine vâkıf olan sahâbilerdir. Çünkü nüzûl sebepleri, yalnız müşâhedeye ve semâya (işitmeye) dayanmaktadır. Yani bu hususta akli muhâkeme ve içtihat söz konusu değildir²⁷. Dolayısıyla müşâhede ve semâ da, nüzûl ortamında bizâtihi olayları gören ve onları kuşatan şartları bilen sahâbiler için mümkündür. Bu yüzdendir ki, el-Vâhidi (ö. 468/1075): "Nüzûl sebepleri, ancak tenzil dönemine şahid ve âyetlerin iniş sebeplerine muttali olan sahâbilerin rivâyetleriyle bilinebilir." demiştir²⁸.

el-Kâfiyeci (ö. 873/1468)'de bu konuda şunları söylemiştir: Müfessirler sahih bir delile dayanmadan nüzûl sebepleri hakkında konuşmamışlardır. Her ne kadar onlar müteşâbihâtın muhtelif şekilleri hususunda te'vile dalmışlarsa da, müşâhede ve semâ olmaksızın sebep-i nüzûl hakkında konuşmanın câiz olmadığına da ittifak etmişlerdir²⁹.

Burada şuna da işaret edilmelidir ki, sahâbeden ilim almak suretiyle onların tecrübelerine ortak olan tâbiiler de esbâb-ı nüzûle dair rivâyet nakletmişlerdir. Bu rivâyetlere hadis usûlü ilminde "mürsel haber" denilmektedir. Dolayısıyla sahâbilerden sonra tâbiiler de, esbâb-ı nüzûl rivâyetleri konusunda kaynak sayılırlar. Ancak söz konusu rivâyetlerin kabulünde bazı şartlar aranmaktadır. Bu şartlar üzerinde daha sonra durulacaktır.

B- Rivâyetlerin Sıhhati ve Değerlendirilmesi

Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi sebep-i nüzûl rivâyetleri sadece görmek ve işitmek suretiyle bilinen rivâyetlerdir. Bu yüzden söz konusu rivâyetler, Hz. Peygamber'den nakledilmiş rivâyet hükmünde kabul edilirler. Bu hususu göz önünde bulunduran hadis usûlü âlimleri, sahih sebep-i nüzûl rivâyetlerini hükmen merfû saymışlardır³⁰. Tabii bu, sahâbeden nakledilen senedi ve metni sahih rivâyetler için söz konusudur. İş-

27 Subhî, es-Salih, *Mebâhis*, s. 134; Gazlân, *el-Beyân, fi mebahis min ulûmi'l-Kur'an*, Kahire ts., s. 93; Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 90.

28 el-Vâhidi, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 4.

29 el-Kâfiyeci, *Kitabu't-teysir fi kavâidi İlmî't-tefsir* (trc. İsmail Cerrahoğlu), Ankara 1974, s: 26.

30 Subhî es-Salih, *Mebâhis*, s. 134; Zazûr, Adnan, *el-Kur'an ve nusûsuhu*, Şam 1400/1980, s. 120; Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 90.

te bu tür rivâyetlere "el-hadisü'l-müsned" (Müsned hadis) denilmektedir³¹. Müsned hadisler, "zâhiren muttasıl bir senetle sahâbenin Resûlullah'a ref ettiği (ulaştırdığı) haberler"dir³².

Buna göre nüzûl sebebi olarak nakledilen rivâyetlerin sahih olabilmeleri için senedlerinin muttasıl ve merfû olması gerekmektedir. Bu iki şarttan biri veya her ikisi eksik olursa o durumda haber, sahih kabul edilmez.

Sebeb-i nüzûl rivâyetleri için ileri sürülen merfû olma şartı, "mev-kuf" denilen sahabe sözlerini ve "maktû" denilen tâbiûn kavillerini tarif dışı bırakmaktadır.

Burada şuna da işaret edelim ki, sebeb-i nüzûl rivâyetleri incelendiği zaman bunlardan bir kısmının da tâbiûlerden geldiği görülür. Bu rivâyetler, hadis usûlü ilminde mürsel hükmünde haber olarak kabul edilmişlerdir. Bilindiği gibi mürsel hadis, tâbiûlerin, ashâbın ismini zikretmeksizin merfû olarak yaptıkları rivâyetlerdir³³.

Mürsel hadisin delil sayılması âlimler arasında ihtilaf konusudur. Ancak aşağıdaki şartları taşıyan mürsellerin hüccet olması konusunda ittifak edildiği ileri sürülmektedir³⁴. Bu şartlar şunlardır:

1- Ya söz konusu mürsel haber, başka bir mürselle takviye edilmelidir,

2- Yahut mürsel haberi nakleden râvinin Mücâhid, İkrime ve Saîd b. Cubeyr gibi sahâbeden hadis rivâyet eden müfessirlerden olması gerekmektedir³⁵.

Mürsel haberler için sayılan bu şartlar sahâbe mürselleri için değil, tâbiûn mürselleri için söz konusudur. Zira, âlimlerin çoğunluğu sahâbe mürselleriyle amel etmektedirler. Çünkü Resûlullah (s.a.v.)'dan duymadığı bir hadisi rivâyet eden sahâbi, çoğu zaman onu Resûlullah'tan aldığı hususunda şüphe olmayan diğer bir sahâbiden dinlemiş olabilir. Dolayı-

31 Okiç, Tayyib, Tefsir Ders Notları, s. 22.

32 Geniş bilgi için bkz. es-Sahâvî, *Fethu'l-muğis bi şerhi elfıyyeti'l-İrâkî* (thk. Habîburrahmân el-A'zamî) Hindistan ts., I, 108-115; Ahmed Naim, *Tecrid-i sarîh*, Ankara 1970, I, 129.

33 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Kahire 1972, s. 547 vd.; Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara 1987.

34 es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvi fi şerhi takrîbi'n-Nevevi*, Kahire 1385/1966, I, 195-196; Koçyiğit, Talat, *a.g.e.*, s. 100.

35 Konunun ayrıntıları için bkz. eş-Şâfiî, *er-Risâle* (thk. Ahmed M. Şakir), Mısır 1940, s. 461-465; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarîh*, I, 144-145; Polat, Selahaddin, *Mürsel Hadisler*, s. 118-135.

sıyla bu sahâbinin senedden düşmüş olması, sözü edilen habere herhangi bir şekilde zarar vermez³⁶.

C- Rivâyetlerin Çeşitliliği

Bazı hadis mecmualarında ve tefsir kitaplarında bazen bir âyetin iniş sebebiyle ilgili birden fazla rivayet nakledilebilir. Bunlar çoğu kez aynı hadiseyi konu edinmiş olsalar bile zaman, yer ve şahıslar bakımından farklılık arzedebilirler. İşte burada dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu rivâyetlerde anlatılan olayın biçimi değil, farklı rivâyetler arasında sebep açısından farklılık olup olmadığıdır. Eğer rivâyetlerde anlatılan sebep aynı olmakla birlikte olayın geçtiği yer şahıs ve zaman bakımından bir farklılık söz konusu ise bu durumda fazla bir problem yok demektir. Ama bu farklılıklarla beraber âyetin inişi için ileri sürülen sebepler de farklı ise işte o zaman takip edilecek bazı yollar vardır. Bu yolları usûl âlimleri, hadis usûlü kriterlerini esas almak suretiyle şöyle sıralamışlardır:

1- Nakledilen rivâyetlerden biri sahih, diğeri gayr-i sahih ise bu durumda sahih olan rivâyet alınıp diğeri terkedilir³⁷. Bu hususa, ed-Duhâ Süresi'nin inişiyle ilgili nakledilen rivâyetler örnek gösterilebilir³⁸.

2- Bir âyet veya sûrenin inişiyle ilgili olarak yapılan rivâyetlerin her ikisi de sahih ise o takdirde aralarında tercih sebebi olup olmadığına bakılır. Şayet söz konusu rivâyetlerden biri, hâdiseyi bizzat gören ve yaşayan râvinin müşâhedesine, diğeri de semâya (ıştırmeye) dayanıyorsa yahut rivâyetlerden biri Buhârî'nin sahihinde, diğeri de başka hadis kitaplarında yer alıyorsa bu durumda müşâhedeye dayanan ve Buhârî'nin kitabında yer alan rivâyet diğere tercih edilir³⁹. Çünkü bir rivâyetin müşâhedeye dayanması yahut Buhârî de yer alması, tercih nedeni olarak kabul edilmiştir⁴⁰.

36 Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları* (trc. Yaşar Kandemir), Ankara 1973, s. 138; Polat, Selahaddin, *Mürsel Hadisler*, s. 92 vd.

37 Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 146; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 88.

38 el-Buhârî, *et-Tefsir, Sûre*, 93; Müslim, *el-Cihâd*, 115; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXX, 231 vd.; el-Vâhidi, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 256; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 42; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 116-117; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 88.

39 Subhî, *es-Sâlih*, *Mebâhis*, s. 145; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 88-89.

40 Bu husustaki örnekler için bkz. el-Buhârî, *et-Tefsir, Sûre*, 17; et-Tirmizî, *et-Tefsir, Sûre*, 17; et-Zerkânî, *Menâhil*, I, 118.

3- Bazen de âyetlerin nüzûl sebeplerini anlatan her iki rivâyet de sahih olup aralarında herhangi bir tercih sebebi de bulunmayabilir. İşte böyle durumlarda da nakledilen rivâyetlerdeki olayların zaman bakımından birbirine yakın olup olmadığına bakılır. Şayet sözü edilen hâdiselerde zaman itibariyle bir yakınlık varsa o taktirde bu rivâyetlerin arası cem ve te'lif edilir⁴¹. Burada önemli olan, zaman bakımından iki hâdisenin yakınlığıdır⁴².

4- Nakledilen her iki rivâyet sahih olmakla birlikte ne aralarında birini diğerine tercih ettirici bir sebep, ne de olayların zaman bakımından uzaklığı sebebiyle aralarını cem ve te'lif etmek mümkün değilse o zaman sözü edilen rivâyetlere konu olan âyetin mükerrer nâzil olduğu kabul edilir⁴³. İşte esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerindeki önemli meselelerden biri, budur.

Görüldüğü gibi rivâyetlerin arasını cem edemeyen ve aralarında tercih sebebi bulamayan âlimler, bu tür âyetlerin inzâlinde "tekerrür" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlar arasında İbn Teymiyye (ö. 724/1323)⁴⁴, ez-Zerkeşi (ö. 794/1391)⁴⁵, es-Suyûti (ö. 911/1505)⁴⁶ ve ez-Zerkânî'yi⁴⁷ sayabiliriz. Söz konusu âlimlere göre bir âyetin Mükerrer nâzil olmasında, o âyetin şanını yüceltmek, taşıdığı manâların unutulmamasını sağlamak gibi hikmetler vardır.

Bu husus için şu iki rivâyeti örnek göstermek mümkündür:

Ebû Hureyre diyor ki: "Resûlullah (s.a.v.) Hz. Hamza'nın şehid edildiğini öğrenince yanına gitti ve cesedinin müşrikler tarafından hunharca parçalandığını gördü. Bunun üzerine başında durarak: "*Muhakkak senin yerine onlardan yetmiş kişiyi aynı şekilde katledeceğim*" dedi. Hz. Peygamber henüz oradan ayrılmamıştı ki, Cebrâil Nahl Sûresi'nin son üç âyetini⁴⁸ getirdi⁴⁹.

41 ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 118; es-Sâbûnî, *et-Tibyân fi ulûmi'l-Kur'an*, Mekke 1980, s. 26; Mennâu'l-Kattan, *a.g.e.*, s. 89; Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 142 vd.

42 ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 118.

43 ez-Zerkânî, *a.g.e.*, I, 120; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 144; es-Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 26.

44 İbn Teymiyye, *Muhaddime fi usûli't-tefsir*, (thk. Adnan Zarzûr), Beyrut 1979, s. 49.

45 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 29 vd.

46 es-Suyûti, *el-İtkân*, I, 44-45.

47 ez-Zerkânî, *a.g.e.*, I, 120 vd.

48 "Cezalandırarak olursanız, size yapılanın aynısıyla cezalandırın. Ama sabrederseniz andolsun ki bu sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret, senin sabrın ancak Allah'ın yardımınıdır; onlara üzülmeye, kurdukları tuzaklardan da sıkıntıya düşme. Çünkü Allah, müttakilerle, muhsinlerle beraberdir." (16, en-Nahl, 126-128).

49 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 196; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 163; es-Suyûti, *el-İtkân*, I, 44-45.

Bu konudaki ikinci rivâyet de Ubeyy b. Ka'b'tan gelmektedir. Ubeyy bu rivâyette şöyle demiştir: "Uhud harbinde Ensardan altmış dört, muhâcirlerden ise altı kişi şehid edilmişti. Hz. Hamza da şehidler arasındaydı. Kâfirler onu öldürüp vücudunu parçalamışlardı. Ensar'dan bazıları dediler ki: "Eğer böyle bir fırsat elimize geçerse bunun bedelini fazlasıyla ödeteceğiz." Mekke'nin fethi günü gelince Allah Teâlâ Nahl Sûresi'nin son üç âyetini indirdi."⁵⁰

Bu iki rivâyete bakıldığı zaman sözü edilen âyetlerin ilk rivâyette Uhud harbinin akabinde, ikincisinde de Mekke'nin fethi esnasında nâzil olduğu görülür. Halbuki Uhud Savaşı ile Mekke'nin fethi arasında beş yıllık bir süre vardır. Bu da söz konusu rivâyetlerin aralarını te'lif etmeye imkân vermemektedir. İşte bu durumda yapılacak iş, sözü edilen âyetlerin hem Uhud Savaşı'ndan hem de Mekke'nin fethinden sonra nâzil olduklarını kabul etmektir.

III- UMÛM-HUSÛS İHTİLÂFLARI

İslâm âlimleri âyetlerin lafızlarıyla nüzûl sebepleri arasında irtibat kurmaya çalışmışlar ve bu durumda lâfzın umûmiliğine mi, yoksa sebebin husûsî oluşuna mı itibar edileceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Burada esasen mesele şu iki husus üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan birisi şudur:

Belirli bir hadise üzerine inen âyetin lâfızları umum ifade ediyor, bu durumda âyetin lâfızlarına mı yoksa sebebine mi itibar edilecektir.

Hemen belirtelim ki, âlimlerin çoğunluğu (العبرة بعموم النص لا بخصوص السبب) "Muteber olan sebebin husûsî olması değil, lafzın umûmî olmasıdır"⁵¹ görüşünde birleşmişlerdir. Bu görüşü savunanlara göre meselâ, *"Eşlerine zina isnâdında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir."*⁵² âyetleri her ne kadar Hilâl b. Ümeyye hakkında nâzil olmuş ise de, lâfız itibâriyle genele hitap etmeleri, hükümlerinin karısına zina isnâdında bulunan her insan için geçerli olduğunu göster-

50 et-Tirmizî, *et-Tefsîr, Sûre, 16*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned, V, 135*.

51 ez-Zerkeşî, *el-Burhân, I, 32*; ez-Zerkânî, *Menâhil, I, 125*; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis, s. 83 vd.*; İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr (Mukaddime), I, 46*.

52 Kur'an, 24 (*en-Nûr*)/6-7.

mektedir⁵³. Aynı şekilde zihâr âyetleri⁵⁴ de her ne kadar ashabtan Evs b. Sâbit'in, karısı Havle'ye zihâr yapması sonucu nâzil olmuş ise de, manâ itibariyle umûmî olduğu için hükmü, aynı durumda olan herkese şâmilidir⁵⁵.

Ancak bazı âlimler ise, "itibâr sebebin husûsiliğindedir"⁵⁶ demişlerdir. Söz konusu âlimlere göre şayet bir âyetin lâfızları umûmî fakat iniş sebebi husûsî ise bu durumda âyetin lâfzına bakılmayıp, hangi hâdise ve soru üzerine inmiş ise hüküm ona tahsis edilir. Benzer olaylara gelince onların durumları ancak kıyas yoluyla bilinebilir. Yani sonradan meydana gelen bir hâdise, daha önce vukû bulan ve hakkında nass olan hâdiseye benzetilerek kıyâsen hüküm verilir⁵⁷.

Görüldüğü gibi İslâm âlimlerinin çoğunluğu, âyetlerde yer alan lâfızların umûmî olmasına itibar ederek, sebepler husûsî de olsa onların manâlarını genelleştirmişlerdir. Muhalif gurup ise çoğunluğun vardığı bu sonucu, benzer olaylara kıyas şartına bağlamıştır.

İhtilafa konu olan ikinci mesele de, hem âyetin lâfızlarının hem de iniş sebebinin husûsî olmasıdır. Buna: "*Ondan uzak tutulacaktır; en çok korunan. O ki, malını vererek arınır*"⁵⁸ âyeti örnek gösterilebilir.

es-Suyûtî'nin de içerisinde yer aldığı bir kısım âlimler, sözünü ettiğimiz âyetin lâfız bakımından umûmî olmayıp Hz. Ebû Bekr (r.a.) hakkında indiğini ileri sürerek⁵⁹ hükmünün de husûsî olduğunu iddia etmektedirler. es-Suyûtî'nin kanaati şöyledir: "Bu âyetin Hz. Ebû Bekr hakkında indiği konusunda icmâ vardır. Kim sözü edilen âyetin anlamını umûma teşmil ederse o, hata etmiştir. Çünkü âyetin hem lâfızları hem de sebebi hususidir. Gerçi harfi tarif ism-i mevsûle bitiştiği zaman çokluk manâsına gelir. Ancak âyette yer alan "الأنتي" kelimesindeki elif ve lâm harfi tarif değildir. Çünkü harfi tarif ism-i tafdile bitişmez. Bu durumda "الأنتي" lâfzı, çoğul değil müfreddir. Dolayısıyla söz konusu âyet lâfız itibariyle de hususidir⁶⁰.

53 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 39; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 125.

54 Kur'an, 58 (el-Mücâdele)/1-3.

55 es-Suyûtî, a.g.e., I, 39; Zeydân, Abdülkerim, *Fıkıh Usûlü* (trc. Ruhi Özcan), Ankara 1982, s. 419.

56 Tâhir b. Âşur bu görüşteki âlimlerin az olduğunu söyler, *Tefsîru't-tahrir* (Mukaddime), I, 46.

25 Geniş bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 32 vd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 39-40; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 123-137.

58 Kur'an, 92 (*el-Leyl*)/17-18.

59 el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 255; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40.

60 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 40; Ayrıca bkz. ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 124.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki bu konuda her ne kadar ihtilaf edilmişse de âlimlerin çoğunluğu, hükümleri, nasların inişine vesile teşkil eden sebeplere göre değil, nasların şümûlüne göre değerlendirmişler ve umûmî lâfızlarla ifade edilen nasların genel anlamlarıyla amel etmek lazımdır, demişlerdir⁶¹.

Hem lâfzın hem de sebebin husûsî olması durumunda ise cumhûr, yine hükmün umûmî olduğu noktasında kanaat serdetmiştir. Ancak bir kısım âlimler de, bu durumdaki nassı, kimin hakkında inmiş ise ona has kılmışlar, fakat âyetin hükmünü bu neviden olan bütün durumlarda kıyasen geçerli saymışlardır.

IV. KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA ESBÂBU'N-NÜZÛL RİVÂYETLERİNİN SONUÇLARI

Esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerinin Kur'ân'ın anlaşılmasındaki sonuçlarını tesbit edebilmek için söz konusu rivâyetleri bilmenin manâyı kavramadaki rolüne bakmak gerekmektedir. Şurası muhakkak ki, esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri Kur'ân'ın anlaşılması sürecinde izlenen bir yoldur. Ancak bu yolun sağlıklı sonuçlara götürebilmesi için metot çok önemlidir. Âlimler esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini ele alırken elbette bazı ilkeler tespit etmişlerdir. Ancak bunların bazen yetersiz kaldığı da bir vâkiadır. İşte bu sebepten dolayıdır ki esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri Kur'ân'ın anlaşılmasında olumlu sonuçlar doğurduğu gibi bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bunları ayrı ayrı ele almak için konuyu iki başlık altında incelemek istiyoruz.

A- Esbâbu'n-nüzûl Rivâyetlerinin Kur'ân'ın Anlaşılmasındaki Olumlu Sonuçları

Kur'an'ı anlama ve açıklama bakımından nüzûl sebeplerini bilmenin birçok olumlu tarafları vardır. Bunları ez-Zerkeşî⁶² ve es-Suyûtî⁶³ gibi usûlcüler kitaplarında sıralamışlardır. Önemli gördüklerimizi burada zikretmek istiyoruz.

61 el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ fi ilmi'l-usûl*, Beyrut 1403/1983, II, 60; Zeydân, Abdulkerîm, *Fıkıh Usûlü*, s. 419.

62 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 23 vd.

63 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 38 vd.

1- Hükümlerin konulmalarına sebep olan hikmetleri bilmek⁶⁴. Şüphesiz hikmeti bilmek, mümini hükümleri yerine getirmeye ve Allah'ın emrettiği şeylerle amel etmeye teşvik eder. Çünkü bu durumda mümin, söz konusu hükümlerin yerine getirilmesi neticesinde ortaya çıkacak yararları görmekte hiçbir güçlük çekmez. İşte o zaman da Allah'a olan imâmî güçlenmiş olur⁶⁵.

2- Âyetlerin ihtiva ettikleri manâlara vâkıf olup müşkülleri halletmek⁶⁶. Kur'ân'da öyle âyetler vardır ki, onların manâları ancak nüzûl sebepleri bilindiği takdirde anlaşılabilir. Eğer bu sebepler bilinmezse, o zaman âyetleri anlamada hata sözkonusu olur. Meselâ, "*Doğu da, Batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır...*"⁶⁷ âyeti zâhiren insanın, istediği yöne doğru namaz kılabileceğini, ister seferi, ister mukim olsun, Ka'be'ye doğru dönmesinin gerekli olmadığını ifade etmektedir. Ancak âyetin sefer halinde iken kılınan namazlar hakkında nâzil olduğu⁶⁸ öğrenilince o zaman âyetin zâhiri anlamının kastedilmeyip, sefer esnasında namaz kılan veya kibleyi tayin edemediği için kendi içtihadına göre namazını edâ eden kimseye gösterilen kolaylık olduğu anlaşılır⁶⁹.

3- "Hasr" şüphesini ortadan kaldırmak⁷⁰. Bazı Kur'an âyetlerinden ilk bakışta "hasr" manâsı anlaşılabilir. Ancak nüzûl sebepleri bilinince bu tür şüpheler ortadan kalkar ve hükmün sadece âyette zikredilen hususlardan ibaret olmadığı anlaşılır⁷¹. Meselâ, "*Ey Resûlüm de ki: Bana vahyolunanlar içinde yiyen bir kimsenin yiyeceği arasında dediğiniz gibi haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Yalnız haram olarak şunlar vardır: Ölü, yahut akıtılan kan, yahut domuz eti ki o, şüphesiz bir pisliktir. Yahut Allah'tan başkası adına bir fisk olarak boğazlanan. Bununla beraber her kim bunlarda çaresiz kalırsa, haddi aşmamak üzere yiyebilir.*"⁷² âyetinde haram olarak dört husus zikredilmiştir. Hâlbuki bunların dışında haram olan başka yiyecek ve içecekler de vardır. Diğer bir ifade ile âyette haram sayılan yiyeceklerin dört hususa hasredilmiş olması,

64 es-Suyûtî, *el-İthân*, I, 38; el-Kâdî, *Abdulfettah*, ESBÂB-ı NÜZÛL (trc. Salih Akdemir), Ankara 1986, s. II; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 79.

65 el-Kâdî, *a.g.e.*, s. 11.

66 es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 38; el-Kâdî, *a.g.e.*, gös. yer.

67 Kur'an, 2 (el-Bakara)/115.

68 et-Tirmizî, *et-Tefsîr*, *Sûre*, 2.

69 el-Kâdî, *ESBÂB-ı NÜZÛL*, s. II-III.

70 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 23; es-Suyûtî, *el-İthân*, I, 38.

71 ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 23; es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 39.

72 Kur'an, 6 (el-En'âm)/145.

onlardan başka haram yiyeceklerin bulunmadığını göstermez. Nitekim eş-Şâfiî (ö. 204/819) de bu konuda şunları söylemiştir: "Kâfirler, Allah'ın helâl kıldığını harâm, haram kıldığını da helâl saymakla zıt yönde hareket etmişlerdir. Bu âyet onların maksatlarının tersini ortaya koymak için indirilmiştir. Yani Allah onlara: "Helâl ancak sizin harâm saydıklarınız, harâm ise helâl kabul ettiklerinizdir" demek istemiştir. Yoksa Allah Teâlâ yalnız bu dört hususu haram saymakla, bunların dışındakilerin helâl olduğunu kastetmiş değildir. Esasen burada kastedilen helâlin değil, harâmın isbatıdır⁷³.

4- Hakkında âyet inen kimsenin isminin bilinmesiyle âyetin kimin hakkında indiğini tespit etmek⁷⁴. Eğer nüzûl sebebi bilinmezse âyette müphem olarak bırakılan kimsenin tayininde hata yapılabilir. Meselâ, Mervân b. el-Hakem, "Ana ve babasına: "Öf bıktım sizden! Benden önce bu kadar nesiller gelip geçtiği (ve hiçbiri dirilmediği halde) beni (diriltip kabirden) çıkarılmakla mı korkutuyor sunuz?" diyen kimseye, ana ve babası Allah'ın yardımına sığınarak: "Yazıklar olsun sana! İmân et, Allah'ın vâdi gerçektir" dedikleri halde o: "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir."⁷⁵ âyetinin Abdurrahmân b. Ebî Bekr hakkında nâzil olduğunu söylemişti. Bunun üzerine de Hz. Âişe (r.a.) ona karşı çıkmış ve kendisine âyetin nüzûl sebebini açıklayarak şöyle demiştir: "Allah'a yemin ederim ki" O, (Abdurrahmân) değildir. Şayet bu âyetin kimin hakkında indiğini söylemek isteseydim, söyledim. Allah'a yemin ederim ki, Ebû Bekr'in ailesi hakkında, benim suçsuz olduğumu gösteren âyetler dışında hiçbir âyet nâzil olmamıştır⁷⁶.

5- Kur'an'ın ezberlenmesini ve anlaşılmasını kolaylaştırmak. Zira nüzûl sebeplerini bilmek, âyeti işiten kimse için vahyi tespit ve anlayışta kolaylık sağlar. Çünkü sebeplerin sonuçlara, hükümlerin olaylara, olayların da şahıslara zaman ve mekânlara bağlanması, eşyanın zihinde yer etmesi ve gerektiğinde kolayca hatırlanabilmesi için birer sebeptir⁷⁷.

6- Asr-ı saadette meydana gelen bazı olayların mahiyetini öğrenmek. İfk hâdisesinde olduğu gibi⁷⁸.

Buraya kadar sıraladığımız hususlar gösteriyor ki, esbâbu'n-nüzûlü bilmek, Kur'an'ın anlaşılmasında bir takım olumlu sonuçların ortaya çık-

73 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 39.

74 es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 39.

75 Kur'an, 46 (*el-Ahkâf*)/17.

76 el-Kâdî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. III.

77 el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. III; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 113.

78 el-Buhârî, *et-Tefsîr*, *Sûre*, 24.

masına vesile olmaktadır. Ancak konunun başında da ifade etmeye çalıştığımız gibi bu müspet tarafları yanında bazı olumsuz yönleri de mevcuttur. Şimdi de bu husus üzerinde duralım.

B- ESBÂBU'N-NÜZÛL RİVÂYETLERİNİN KUR'ÂN'IN ANLAŞILMASINDAKİ OLUMSUZ SONUÇLARI

Kanaatimize göre bu mesele, üzerinde önemle durulması gereken bir meseledir. Çünkü konunun çerçevesi iyi tayin edilmezse bazı olumsuz sonuçlara ulaşma uğruna hataya düşülebilir.

Burada şunu hemen belirtelim ki söz konusu olumsuzluklar, esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerinde görülen bazı problemlerden kaynaklanmaktadır. Bunların başında rivâyetlerin tasnifsizliği gelmektedir ki, burada sahâbe tarafından nakledilen müsned haberlerle müfessirlerin yorumlarının birbirine karışması söz konusudur. Bunun da, esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri için kullanılan ve sebep ifade etmede nas olan kalıplarla nas olmayan kalıplara dikkat etmemeden ileri geldiği söylenebilir.

Rivâyetlerdeki bir başka problem de senedlerin hazfedilmesidir. Gerçi ESBÂBU'N-NÜZÛL kitaplarında rivâyetler senetli olarak verilmiştir⁷⁹. Ama bazı tefsirler müstesna⁸⁰ genellikle müfessirler kitaplarında söz konusu rivâyetleri sened hazfederek nakletmektedirler. Bu da tabiatıyla bazı karışıklıklara yol açmaktadır.

ESBÂBU'N-NÜZÛL konusunda olumsuz sonuçlara yol açan hususlardan biri de, kanaatimize göre sebab-i nüzûle dair rivâyetlerin taaddüdü meselesidir. Gerçi âlimler bu durumda takip edilecek yolları göstermişlerdir. Ancak bunları uygulamak ihtisas ehlinin işidir. Her araştırmacının ve tefsir okuyucusunun yapacağı iş değildir. Böyle bir durumda ne yapılmalıdır sorusuna şu şekilde cevap verilebilir. Eğer bir âyetin inişiyle ilgili birkaç rivâyetle karşılaşılırsa –ki bazen bu rivâyetler birbirine tamamen ters düşebilmektedir– bu durumda âyetin manasını bir kenara bırakıp önce bu tür rivâyetleri anlamaya ve aralarını te'lif etmeye uğraşılmalıdır. Eğer rivâyetlerin aralarını te'lif etme imkânı yoksa o zaman da âyetlerin mükerrer nâzil olduğu düşünülüp ona göre yorum getirilmelidir.

ESBÂBU'N-NÜZÛLE ilgili rivâyetler de görülen bu problemler ve karışıklıklar insan zihnini meşgul edip karıştıracağı için yorum ufkunu daraltmış olacaktır. Yani insan bir anlamda sebab-i nüzûlün içinde kala-

79 Bkz. el-Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 5 vd; es-Suyûtî, *Lubâbu'n-nukûl*, s. 3 vd.

80 et-Taberî ve İbn Kesîr tefsirleri gibi.

rak, olayın çerçevesi dışına çıkamayacaktır. Bu da hâliyle Kur'ân'ın evrensel boyutunu olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü bu durumdaki insanın, Kur'ân'ın manâ boyutlarında dolaşması, öze inmesi ve ilâhî mesajı kendi zamanına taşıması mümkün değildir. Bu yapılmadığı yani Kur'ân'ın evrensel hedefi yakalanmayıp Kur'ân-insan bütünleşmesi sağlanamadığı taktirde ilâhî kelâmı anlama ve anlatmadan söz etmek imkânsızdır.

Buradan çıkarılacak sonuç şu olmalıdır: Esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerinden tam olarak istifade edilecekse, o zaman bütün bu olumsuzluklara yol açan aksaklıklar giderilmeli, rivâyetler hadis usulü açısından kritiğe tabi tutulmalı ve söz konusu rivâyetlerden yararlanmada ihtiyacın sınırları belirlenmelidir. Bunlar yapıldığı taktirde öyle inanıyoruz ki Kur'ân'ın anlaşılmasında daralan görüş açısı genişleyecek ve insan yorum ufkunda büyük merhaleler katedecektir.

SONUÇ

Kur'ân'ın bir kısım âyetleri nüzûl ortamında meydana gelen herhangi bir hâdise veya Resûlullah (s.a.v.)'a sorulan bir soru üzerine nâzil olmuştur. Gönderilişi bir sebebe bağlı olan bu tür âyetlerin sayısı altı yüz civarındadır. Çoğunluğu teşkil eden diğer Kur'an âyetleri ise belli bir sebebe bağlı olmadan indirilmiştir. Esasen bu nevi âyetlerin gönderiliş amacı içerdikleri manâ ve hükümlerdir.

Esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri Kur'ân'da belirtilmediği gibi Hz. Peygamber tarafından da bildirilmemiştir. Biz onları ancak nüzûl ortamını müşâhede eden sahâbilerin rivâyet ettikleri merfû haberlerle biliyoruz. Dolayısıyla nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetler, akılla idrâk edilmesi mümkün olmayan sadece işitmek ve görmek suretiyle bilinebilen rivâyetlerdir.

Esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri tek olarak zikredildiği gibi bazen birden fazla da zikredilebilir. Bu rivâyetler çoğu defa aynı olayı söz konusu etmeler de, zaman, mekân ve şahıslar bakımından farklı olabilirler. İşte bu durumlarda nasıl hareket edileceği meselesi, hadisçiler tarafından belli metotlara bağlanmıştır. Sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmesi için bu metodları gözardı etmemek gerekmektedir.

İslâm âlimlerinin çoğunluğu, hakkında nüzûl sebebi olan âyetleri yorumlarken veya onlardan hüküm çıkarırken sebebin husûsiliğine değil, lâfzın umûmiliğine itibar etmişlerdir. Zira onlara göre esas olan, nasların şümûlündeki hükümlerdir yoksa onların indirilmesine vesile teşkil eden sebepler değildir.

Nüzûl sebeplerini bilmenin, hükümlerin vaz edilmelerine sebep olan hikmetleri kavramak, âyetlerde görülebilen bazı müşkülleri halletmek, hasr şüphesini ortadan kaldırmak ve Kur'ân'ın ezberlenmesini kolaylaştırmak gibi yararları olduğu muhakkaktır. Ancak bu yararları yanında insanı, her âyete nüzûl sebebi arama çabası içine sokarak âdetâ kendi anlam çerçevesi içerisine sıkıştırması ve böylece de farklı yorumlara imkân tanımaması gibi olumsuz sonuçları da vardır. Tabii ki bu olumsuzlukları gidermek çok zor değildir. Esasen burada yapılacak en önemli iş, söz konusu olumsuz neticeleri hazırlayan âmilleri tespit edip ortadan kaldırmak ve böylece esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerini kendi aslî zeminine oturtmaktır. İşte o zaman ancak esbâbu'n-nüzûl rivâyetlerinin nüzûl ortamını ve şartlarını aksettiren yönünden çok daha sağlıklı bir şekilde istifade edilmiş olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1982.
- Ahmed Naim, *Tecrid-i sarîh*, Ankara 1970.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1991.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1981.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1979.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihah*, Beyrut 1979.
- el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luğa*, Kahire ts.
- el-Gazzâlî, Ebü Hâmid, *el-Mustasfâ fi İlmi'l-usûl*, Beyrut 1403/1983.
- Gazlan, Abdulvehhâb Abdulmecid, *el-Beyân fi mebâhis min ulûmi'l-Kur'an*, Kahire ts.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *Kitâbu'l-kifâye fi ilmi'r-rivâye*, Kahire 1972.
- el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*, Mısır 1959.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Mısır ts.
- İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'an* (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1955.
- İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr* (thk. Adnan Zarzûr), Beyrut 1979.
- el-Kâfiyecî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *Kitâbu't-teysîr fi Kavâidi ilmi't-tefsîr* (trc. İsmail Cerrahoğlu), Ankara 1974.
- el-Kâsânî, Ebü Bekr b. Mes'ûd, *Bedâyi's-sanâi*, Beyrut 1374/1974.
- el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's-sârî fi şerhi sahihi'l-Buhârî*, Bulak 1304/1886.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara 1987.

- Okiç, M. Tayyib, *Tefsir Ders Notları* (Basılmamış), yy., ts.
- Polat, Selahaddin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara 1985.
- er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, Beyrut ts.
- er-Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut ts.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Mekke 1980.
- es-Sahâvî, Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-Irakî*, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), Hindistan ts.
- Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstilahları*, (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1973.
- _____ ; *Mebâsîh fi ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985.
- es-Suyûtî, Celâluddîn, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut ts.
- _____ ; *Lubâbu'n-nukûl fi esbâbi'n-nüzûl*, Mısır 1290/1873.
- _____ ; *Tedribu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*, Kahire 1385/1966.
- eş-Şâfîî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle* (thk. Ahmed M. Şakir), Mısır 1940.
- eş-Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ, *el-Muvâfakât fi usûli's-şeria* (thk. Abdullah Draz), Mekke ts.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'an*, Mısır 1373/1945.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu istilahâti'l-fünûn*, İstanbul 1984.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1981.
- el-Vâhidî, Ali b. Muhammed, *Ebsâbu'n-nüzûl*, Mısır 1968.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1983.
- Zarzûr, Adnan, *el-Kur'an ve nusûsuhu*, Şam 1400/1980.
- ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*, Mısır ts.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1972.
- Zeydan, Abdulkerîm, *Fıkıh Usûlü* (trc. Ruhi Özcan), Ankara 1982.